

ГЛАВА 14. Правові засади здійснення валютних операцій

§ 1. Правові засади валютного регулювання та валютного контролю в Україні

§ 2. Валютні цінності та валютні операції

§ 3. Правовий статус резидентів та нерезидентів в Україні

§ 4. Ліцензування Національним банком України учасників валютних відносин

§ 5. Особливості розрахунків в іноземній валюті

§ 1. Правові засади валютного регулювання та валютного контролю в Україні

У радянський період існування валютних відносин обмежувалось лише сферою зовнішньої (торговельної та неторговельної) діяльності держави. Ця позиція вітчизняних спеціалістів обумовлювалася існуванням в ті часи повної валютної монополії держави, однак вона не відповідає тим економічним умовам, які склалися сьогодні в Україні. В процесі переходу України від адміністративно-командної до ринкової економіки було розширено коло суб'єктів валютних відносин і коло операцій з валютними цінностями, які вони можуть здійснювати. Зокрема, при дотриманні встановлених чинним законодавством вимог фізичні та юридичні особи — резиденти України — отримали право використовувати валютні цінності як засіб платежу, застави на території України, відкривати поточні та депозитні рахунки в іноземній валюті в українських банках. Тобто, до кола валютних відносин входять як відносини, що виникають в сфері зовнішньоекономічної діяльності, так і внутрішньодержавні відносини. У той же час валютному режиму, який існує в Україні, притаманні певні обмеження. Враховуючи прагнення України до світових стандартів економіки, економічну політику в цілому та валютну політику зокрема наша держава повинна проводити, виходячи із міжнародних принципів у зазначеній сфері.

22 липня 1944 р., на Міжнародній валютно-фінансовій конференції Об'єднаних Націй у Бреттон-Вудсі (США) було ухвалено рішення про створення Міжнародного валютного фонду (МВФ). Основні принципи валютного регулювання закріплені у Статуті МВФ, який набрав чинності 27 грудня 1945 р. На сьогодні МВФ — провідна міжнародна валютно-кредитна організація, яка з 1947 р. має статус спеціалізованої установи ООН. За членським складом МВФ є глобальною міжнародною організацією, в діяльності якої бере участь переважна кількість країн світу. У 1950 р. членами МВФ були 49 держав, а на початку XXI ст. — 184 держави. Україна набула членства в МВФ 3 вересня 1992 р. Основні завдання МВФ — стабілізація валютних курсів, сприяння конвертованості валют, надання країнам-членам кредитів для врегулювання дефіцитів платіжних балансів, установлення між ними багатосторонньої системи платежів за поточними операціями, надання консультативної допомоги з фінансових та валютних питань,

випуск спеціальних прав запозичень (СПЗ).

За класифікацією МВФ, нині у світі практикують п'ять основних типів валютних режимів: курс, фіксований щодо однієї валюти; фіксований щодо кошика валют; з обмеженою гнучкістю; з керованою гнучкістю; незалежно плаваючий курс. Україна, як і більшість держав СНД, входить до групи країн із керованими плаваючими курсами.

Валютний контроль — це комплекс адміністративних заходів, спрямованих на стримування вивезення і стимулювання повернення валютних коштів у країну. Валютний контроль може поширюватись як на всі операції, передбачені платіжним балансом країни, так і на їх частину. Як правило, він поширюється на рух капіталів для захисту стабільності грошової системи та валютних резервів у період реформування економіки і є одним із невід'ємних елементів перехідної економічної політики. Валютний контроль як інструмент стабілізації руху капіталів у малих відкритих економіках обмежує коливання процентних ставок та обмінних курсів, доки не буде сформовано розвинуту ринкову інфраструктуру і не стане можливим регулювати рух капіталів, а відтак і динаміку обмінного курсу через вплив на рівень процентних ставок.

Обмежуючи рух капіталів, країна отримує можливість маневру для встановлення процентної ставки в інтересах реальної економіки, а не виключно для забезпечення цілей курсової політики або залежно від рівня процентних ставок за кордоном.

При цьому економісти звертають увагу на те, що валютний контроль має сенс тільки тоді, коли проводиться комплексно: ефективність контролю залежить від міцності його найслабшої ланки.

Валютний контроль як такий не може замінити економічну політику і забезпечити довготермінову стабільність обмінного курсу. Такого результату можна досягти лише від бюджетних програм та при досягненні країною зовнішньоторговельної рівноваги. Однак валютний контроль може знизити ризик спекулятивних атак проти національної валюти та відповідно — девальвації. Скасування валютного контролю стоїть останнім у списку заходів лібералізації і має відбутися після створення умов, коли національні накопичення можна буде утримати всередині країни за допомогою сучасних конкурентоспроможних фінансових механізмів. На нинішньому етапі економічного розвитку України слід не скасовувати систему валютного контролю, а вдосконалювати його форми.

Основні засади валютного регулювання та валютного контролю закріплені як в актах загального законодавства, так і в актах спеціального законодавства України.

Відповідно до статті 92 Конституції України виключно законами України встановлюється статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України. Згідно із статтею 10 Господарського кодексу України валютна політика є одним із основних напрямків економічної політики України, що спрямована на встановлення і підтримання паритетного курсу національної валюти щодо іноземних валют, стимулювання зростання державних валютних резервів та їх ефективне використання. Відповідно до статті 19 цього кодексу однією із сфер, у яких здійснюється державний контроль та нагляд, є сфера валютного регулювання; метою цього контролю є забезпечення дотримання валютного законодавства.

Режим здійснення валютних операцій на території України, загальні принципи валютного регулювання, повноваження державних органів і функції банків та інших кредитно-фінансових установ України в регулюванні валютних операцій, права й обов'язки суб'єктів валютних відносин, порядок здійснення валютного контролю, відповідальність за порушення валютного законодавства встановлені Декретом

Кабінету Міністрів України “Про систему валютного регулювання і валютного контролю” від 19 лютого 1993 р. № 15-93 (далі — Декрет).

Слід зазначити, що чинним законодавством України не дається визначення понять “валютне регулювання” та “валютний контроль”. Проте у Декреті визначені органи, уповноважені здійснювати валютне регулювання, та їхні повноваження. Згідно з нормами Декрету органи, які здійснюють валютне регулювання:

- Кабінет Міністрів України;
- Національний банк України.

Повноваження зазначених органів закріплені у статті 11 Декрету. Відповідно до цієї статті Кабінет Міністрів України має такі повноваження у сфері валютного регулювання:

- визначає і подає на затвердження до Верховної Ради України ліміт зовнішнього державного боргу України;
- бере участь у складанні платіжного балансу України;
- забезпечує виконання бюджетної та податкової політики в частині, що стосується руху валютних цінностей;
- забезпечує формування і виступає розпорядником Державного валютного фонду України згідно із статтею 14 Декрету;
- визначає порядок використання надходжень у міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, які використовуються у торговельному обороті з іноземними державами, а також у неконвертованих іноземних валютах, які використовуються у неторговельному обороті з іноземними державами на підставі положень міжнародних договорів України.

Національний банк України у сфері валютного регулювання:

- здійснює валютну політику, виходячи з принципів загальної економічної політики України;
- складає разом з Кабінетом Міністрів України платіжний баланс України;
- контролює дотримання затвердженого Верховною Радою України ліміту зовнішнього державного боргу України;
- визначає у разі необхідності ліміти заборгованості в іноземній валюті уповноважених банків нерезидентам;
- видає у межах, передбачених Декретом, обов'язкові для виконання нормативні акти щодо здійснення операцій на валютному ринку України;
- нагромаджує, зберігає і використовує резерви валютних цінностей для здійснення державної валютної політики;
- видає ліцензії на здійснення валютних операцій та приймає рішення про їх скасування;
- установлює способи визначення і використання валютних (обмінних) курсів іноземних валют, виражених у валюті України, курсів валютних цінностей, виражених у іноземній валюті або розрахункових (клірингових) одиницях, згідно із статтею 8 Декрету;
- установлює за погодженням з Міністерством статистики України єдині форми обліку, звітності та документації про валютні операції, порядок контролю за їх достовірністю та своєчасним поданням;
- забезпечує публікацію банківських звітів про власні операції та операції уповноважених банків.

Повноваження Національного банку України в сфері валютного регулювання, безумовно, закріплені також у Законі України “Про Національний банк України”. Так, відповідно до пункту 14 частини 1 статті 7 Закону Національний банк здійснює

відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютне регулювання, визначає порядок здійснення операцій в іноземній валюті; організовує і здійснює валютний контроль за банками та іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій.

Повноваження Національного банку України у зазначеній сфері закріплені у статті 44 Закону України “Про Національний банк України”. Згідно з цією статтею Національний банк діє як уповноважена державна установа при застосуванні законодавства України про валютне регулювання і валютний контроль.

До компетенції Національного банку у сфері валютного регулювання та контролю належать:

- 1) видання нормативно-правових актів щодо ведення валютних операцій;
- 2) видача та відкликання ліцензій, здійснення контролю, у тому числі шляхом здійснення планових і позапланових перевірок, за діяльністю банків, юридичних та фізичних осіб (резидентів та нерезидентів), які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій, в частині дотримання ними валютного законодавства;
- 3) встановлення лімітів відкритої валютної позиції для банків та інших установ, що купують та продають іноземну валюту;
- 4) застосування мір відповідальності до банків, юридичних і фізичних осіб (резидентів та нерезидентів) за порушення правил валютного регулювання й валютного контролю.

Відповідно до статті 45 цього Закону Національний банк визначає структуру валютного ринку України та організовує торгівлю валютними цінностями на ньому відповідно до законодавства України про валютне регулювання.

Згідно із статтею 46 Закону України “Про Національний банк України” Національний банк проводить дисконтну та девізну валютну політику і застосовує в необхідних випадках валютні обмеження. Національний банк здійснює дисконтну валютну політику, змінюючи облікову ставку Національного банку для регулювання руху капіталу та балансування платіжних зобов'язань, а також коригування курсу грошової одиниці України до іноземних валют.

Національний банк здійснює девізну валютну політику на підставі регулювання курсу грошової одиниці України до іноземних валют шляхом купівлі та продажу іноземної валюти на фінансових ринках.

Відповідно до статті 47 Закону України “Про Національний банк України” для забезпечення внутрішньої і зовнішньої стабільності грошової одиниці України Національний банк має золотовалютний резерв, що складається з таких активів:

- монетарне золото;
- спеціальні права запозичення;
- резервна позиція в МВФ;
- іноземна валюта у вигляді банкнот та монет або кошти на рахунках за кордоном;
- цінні папери (крім акцій), що оплачуються в іноземній валюті;
- будь-які інші міжнародно визнані резервні активи за умови забезпечення їх надійності та ліквідності.

Згідно зі статтею 48 вказаного Закону поповнення золотовалютних резервів проводиться Національним банком шляхом:

- купівлі монетарного золота та іноземної валюти;
- отримання доходів від операцій з іноземною валютою, банківськими металами та іншими міжнародно визнаними резервними активами;

- залучення Національним банком валютних коштів від міжнародних фінансових організацій, центральних банків іноземних держав та інших кредиторів.

Використання золотовалютного резерву здійснюється Національним банком на такі цілі:

- 1) продаж валюти на фінансових ринках для проведення грошово-кредитної політики, включаючи політику обмінного курсу;
- 2) витрати по операціях з іноземною валютою, монетарними металами, а також іншими міжнародно визнаними резервними активами.

Не допускається використання золотовалютного резерву для надання кредитів і гарантій та інших зобов'язань резидентам і нерезидентам України.

Відповідно до статті 49 зазначеного Закону Національний банк є зберігачем державного золотого запасу, а також дорогоцінних металів, дорогоцінних каменів, інших коштовностей.

Сфера валютного контролю визначена у статті 12 Декрету. Відповідно до цієї статті валютні операції за участю резидентів і нерезидентів підлягають валютному контролю. Валютному контролю підлягають також зобов'язання щодо декларування валютних цінностей та іншого майна, які випливають з пункту 1 статті 9 Декрету. Органи, що здійснюють валютний контроль, мають право вимагати і одержувати від резидентів і нерезидентів повну інформацію про здійснення ними валютних операцій, стан банківських рахунків в іноземній валюті у межах повноважень, визначених статтею 13 Декрету, а також про майно, що підлягає декларуванню згідно з пунктом 1 статті 9 Декрету.

Згідно зі статтею 13 Декрету Національний банк України є головним органом валютного контролю, що:

- здійснює контроль за виконанням правил регулювання валютних операцій на території України з усіх питань, не віднесених Декретом до компетенції інших державних органів;
- забезпечує виконання уповноваженими банками функцій щодо здійснення валютного контролю згідно з Декретом та іншими актами валютного законодавства України.

Уповноважені банки здійснюють контроль за валютними операціями, що провадяться резидентами і нерезидентами через ці банки. Вони є агентами валютного контролю.

Державна податкова інспекція України здійснює фінансовий контроль за валютними операціями, що провадяться резидентами і нерезидентами на території України.

Міністерство зв'язку України здійснює контроль за додержанням правил поштових переказів та пересилання валютних цінностей через митний кордон України.

Державний митний комітет України здійснює контроль за додержанням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України.

Таким чином, валютне регулювання можна визначити, як урегульовану нормами законодавства діяльність уповноважених органів держави, спрямовану на встановлення порядку здійснення валютних операцій резидентами та нерезидентами на території України, а також резидентами України за кордоном, а валютний контроль — як діяльність уповноважених органів державної влади, інших уповноважених суб'єктів, спрямовану на забезпечення дотримання встановленого порядку здійснення валютних операцій.

§ 2. Валютні цінності та валютні операції

Як ми вже з'ясували, валютному регулюванню та валютному контролю підлягають саме валютні операції, тобто, операції, об'єктом яких виступають валютні цінності. Отже, необхідно з'ясувати, що саме розуміє законодавець під валютними цінностями.

Відповідно до статті 1 Декрету до категорії валютних цінностей відносяться:

- валюта України — грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти на рахунках, у внесках в банківських та інших кредитно-фінансових установах на території України;
- платіжні документи та інші цінні папери (акції, облигації, купони до них, бони, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, ощадні книжки, інші фінансові та банківські документи), виражені у валюті України;
- іноземна валюта — іноземні грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, що перебувають на рахунках або вносяться до банківських та інших кредитно-фінансових установ за межами України;
- платіжні документи та інші цінні папери (акції, облигації, купони до них, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, інші фінансові та банківські документи), виражені в іноземній валюті або банківських металах;
- банківські метали — це золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб відповідно до світових стандартів, у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів.

Слід підкреслити, що об'єктом валютного контролю можуть бути не будь-які операції з валютними цінностями, а саме ті, які чітко визначені у Декреті Кабінету Міністрів України "Про систему валютного регулювання і валютного контролю". Згідно з цим нормативно-правовим актом до валютних операцій відносяться:

- операції, пов'язані з переходом права власності на валютні цінності, за винятком операцій, що здійснюються між резидентами у валюті України;
- операції, пов'язані з використанням валютних цінностей в міжнародному обігу як засобу платежу, з передаванням заборгованостей та інших зобов'язань, предметом яких є валютні цінності;
- операції, пов'язані з ввезенням, переказуванням і пересиланням на територію України та вивезенням, переказуванням і пересиланням за її межі валютних цінностей.

§ 3. Правовий статус резидентів та нерезидентів в Україні

Обсяг прав та обов'язків учасників валютних правовідносин залежить від того, є вони резидентами, чи нерезидентами за валютним законодавством України.

Визначення понять “резиденти” та “нерезиденти” містяться у пункті 5 статті 1 Декрету Кабінету Міністрів України “Про систему валютного регулювання і валютного контролю”. Згідно з Декретом резидентами є:

- фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства), які мають постійне місце проживання на території України, у тому числі ті, що тимчасово перебувають за кордоном;
- юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо), з місцезнаходженням на території України, які здійснюють свою діяльність на підставі законів України;
- дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва України за кордоном, які мають імунітет і дипломатичні привілеї, а також філії та представництва підприємств і організацій України за кордоном, що не здійснюють підприємницької діяльності;

В свою чергу, до нерезидентів відносяться:

- фізичні особи (іноземні громадяни, громадяни України, особи без громадянства), які мають постійне місце проживання за межами України, в тому числі ті, що тимчасово перебувають на території України;
- юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо), з місцезнаходженням за межами України, які створені й діють відповідно до законодавства іноземної держави, у тому числі юридичні особи та інші суб'єкти підприємницької діяльності з участю юридичних осіб та інших суб'єктів підприємницької діяльності України;
- розташовані на території України іноземні дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва, міжнародні організації та їх філії, що мають імунітет і дипломатичні привілеї, а також представництва інших організацій і фірм, які не здійснюють підприємницької діяльності на підставі законів України.

Необхідно зазначити, що на практиці тривалий час існувала проблема при тлумаченні зазначеного положення в частині визначення резидентності представництв іноземних юридичних осіб в Україні. Серед спеціалістів існувала точка зору, що у валютному законодавстві України (на відміну від податкового законодавства) взагалі не міститься

поняття “представництво нерезидентів”, і якщо його розглядати окремо, то взагалі виключається можливість застосування валютного законодавства до представництв нерезидентів як у негативному, так і в позитивному плані. Проте, безумовно, з такою позицією не можна погодитися. Відповідно до законодавства України (зокрема, стаття 1 Декрету Кабінету Міністрів України “Про систему валютного регулювання і валютного контролю”, стаття 5 Закону України “Про зовнішньоекономічну діяльність”) в Україні можуть створюватися такі види представництв суб'єктів підприємницької діяльності.

- постійні представництва, через які не здійснюється підприємницька діяльність на підставі законів України;

- постійні представництва, через які повністю або частково здійснюється підприємницька діяльність на підставі законів.

Проаналізувавши пункти 5, 6 статті 1 Декрету Кабінету Міністрів України про систему валютного регулювання і валютного контролю можна зробити висновок, що класифікація юридичних осіб та їх представництв на резидентів та нерезидентів відповідно до законодавства України здійснюється на підставі двох критеріїв:

- місцезнаходження (на території України чи за її межами);

- здійснення підприємницької діяльності на підставі Законів України (здійснюється чи ні);

Це означає що якщо представництво нерезидента розташоване на території України, то визначення його резидентності залежатиме від того чи здійснюється через нього повністю або частково підприємницька діяльність на підставі законів України. Якщо через нього повністю або частково здійснюється підприємницька діяльність на підставі законів України, то це представництво відноситься до категорії “резидент”, якщо ні, то, відповідно до 1 до категорії “нерезидент”.

Якщо представництва нерезидентів розташовані за межами України і діють відповідно до законодавства іноземних держав, то вони відносяться до категорії “нерезиденти”.

---

§ 4. Ліцензування Національним банком України учасників валютних відносин

Відповідно до статті 5 Декрету Національний банк України видає індивідуальні та генеральні ліцензії на здійснення валютних операцій, які підпадають під режим ліцензування згідно з декретом.

Генеральні ліцензії видаються комерційним банкам та іншим фінансовим установам України на здійснення валютних операцій і не потребують індивідуальної ліцензії, на весь період дії валютного регулювання. Уповноважені банки та інші кредитно-фінансові установи, що одержали генеральну ліцензію Національного банку України на здійснення операцій, пов'язаних з торгівлею іноземною валютою, мають право відкривати на

території України пункти обміну іноземних валют, у тому числі на підставі агентських угод з іншими юридичними особами - резидентами.

Індивідуальні ліцензії видаються резидентам і нерезидентам на здійснення разової валютної операції на період, необхідний для здійснення такої операції. Індивідуальної ліцензії потребують такі операції:

а) вивезення, переказування і пересилання за межі України валютних цінностей, за винятком:

- вивезення, переказування і пересилання за межі України фізичними особами — резидентами іноземної валюти на суму, що визначається Національним банком України;
- вивезення, переказування і пересилання за межі України фізичними особами — резидентами і нерезидентами іноземної валюти, яка була раніше ввезена ними в Україну на законних підставах;
- платежів у іноземній валюті, що здійснюються резидентами за межі України на виконання зобов'язань у цій валюті перед не резидентами щодо оплати продукції, послуг, робіт, прав інтелектуальної власності та інших майнових прав, за винятком оплати валютних цінностей та за договорами (страховими полісами, свідоцтвами, сертифікатами) страхування життя;
- платежів у іноземній валюті за межі України у вигляді процентів за кредити, доходу (прибутку) від іноземних інвестицій;

- вивезення за межі України іноземної інвестиції в іноземній валюті, раніше здійсненої на території України, в разі припинення інвестиційної діяльності;

б) ввезення, переказування, пересилання в Україну валюти України, за винятком випадків, передбачених пунктом 2 статті 3 Декрету;

в) надання і одержання резидентами кредитів в іноземній валюті, якщо терміни і суми таких кредитів перевищують встановлені законодавством межі;

г) використання іноземної валюти на території України як засобу платежу або як застави;

д) розміщення валютних цінностей на рахунках і у вкладах за межами України, за винятком:

- відкриття фізичними особами — резидентами рахунків у іноземній валюті на час їх перебування за кордоном;
  - відкриття кореспондентських рахунків уповноваженими банками;
  - відкриття рахунків у іноземній валюті резидентами, зазначеними в абзаці четвертому пункту 5 статті 1 Декрету;
- е) здійснення інвестицій за кордон, у тому числі шляхом придбання цінних паперів, за винятком цінних паперів або інших корпоративних прав, отриманих фізичними особами — резидентами як дарунок або у спадщину.

Одержання індивідуальної ліцензії однією із сторін валютної операції означає також дозвіл на її здійснення іншою стороною або третьою особою, яка має відношення до цієї операції, якщо інше не передбачено умовами індивідуальної ліцензії.

Порядок і терміни видачі ліцензій, перелік документів, необхідних для одержання ліцензій, а також підстави для відмови у видачі ліцензій визначаються Національним банком України. Відмова у видачі Національним банком України ліцензії може бути оскаржена в суді або господарському суді.

Відповідно до статті 7 Декрету у розрахунках між резидентами і нерезидентами в межах торговельного обороту використовується як засіб платежу іноземна валюта. Такі

розрахунки здійснюються лише через уповноважені банки. Наймодавці-нерезиденти здійснюють оплату праці резидентів виключно в валюті України готівкою або у безготівковій формі. Здійснення розрахунків між резидентами і нерезидентами в межах торговельного обороту у валюті України допускається за умови одержання індивідуальної ліцензії Національного банку України.

З приводу відкриття рахунків у банках інших держав звертаємо увагу на наступне. Відповідно до статті 386 Господарського кодексу України суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності мають право відкривати будь-які не заборонені законом валютні рахунки в банківських установах, розташованих на території інших держав. Порядок відкриття валютних рахунків у банківських установах на території інших держав регулюється законодавством відповідної держави. У разі відкриття валютного рахунку в банківській установі за межами України суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності зобов'язаний повідомити про це Національний банк України не пізніше як у триденний строк. Порушення цієї вимоги тягне адміністративно-господарську відповідальність у порядку, встановленому законом. Відкриття валютного рахунку в установі банку за межами України суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності, у статутному фонді якого є частка державного майна, здійснюється за погодженням з Фондом державного майна України. Суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності зобов'язані надавати відомості про використання своїх валютних рахунків податковим органам у порядку, встановленому законодавством.

Порядок видачі Національним банком України індивідуальних ліцензій на розміщення резидентами (юридичними та фізичними особами) валютних цінностей на рахунках за межами України регламентується Положенням про порядок видачі Національним банком України індивідуальних ліцензій на розміщення резидентами (юридичним та фізичними особами) валютних цінностей на рахунках за межами України, затвердженим постановою Правління Національного банку від 14 жовтня 2004 р. № 485 (зареєстровано в Міністерстві юстиції України 5 листопада 2004 р. за 1413/10012). Згідно з пунктом 1.4 цього Положення без ліцензії з дотриманням законодавства України розміщують валютні цінності та здійснюють інші операції через рахунки такі резиденти:

- уповноважений банк (якщо зазначені рахунки є кореспондентськими);
- фізична особа під час її перебування за кордоном;
- дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва України за кордоном, які користуються імунітетом і дипломатичними привілеями.

Для отримання ліцензії або зміни умов раніше отриманої ліцензії заявник має подати документи (копії документів), перелік яких визначено вказаним Положенням:

- територіальному управлінню Національного банку за місцезнаходженням (місцем проживання) резидента — для фізичних осіб, які не є підприємцями;

Генеральному департаменту банківського нагляду Національного банку — для юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

Строк дії ліцензії не може перевищувати одного календарного року. Ліцензія видається без права передавання іншим особам. Про факт відкриття рахунку резидент у триденний строк зобов'язаний повідомити територіальне управління Національного банку за своїм місцезнаходженням/місцем проживання. Надання ліцензії є платною послугою НБУ.

Порядок надання Національним банком України індивідуальних ліцензій на використання іноземної валюти на території України як засобу платежу

регламентується Положенням, затвердженим постановою Національного банку України від 14 жовтня 2004 р. № 483 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 9 листопада 2004 р. за № 1429/10028). Згідно з цим Положенням використання іноземної валюти як засобу платежу дозволяється:

- якщо ініціатором або отримувачем за валютною операцією є уповноважений банк (ця норма стосується лише тих операцій уповноваженого банку, на здійснення яких Національний банк видав йому банківську ліцензію та письмовий дозвіл на здійснення операції з валютними цінностями);

- у випадках, передбачених законами України.

У всіх інших випадках використання іноземної валюти як засобу платежу на території України дозволяється виключно на підставі ліцензії.

Національний банк надає ліцензію виключно за умови достатньої обґрунтованості потреби використання іноземної валюти як засобу платежу. При цьому ліцензія має бути отримана до здійснення відповідної валютної операції. Одержання ліцензії однією із сторін валютної операції означає також дозвіл на її здійснення іншою стороною або третьою особою, яка має відношення до цієї операції, якщо інше не передбачено умовами ліцензії. Валютна операція, на здійснення якої видана (отримана) ліцензія, не може проводитися за рахунок іноземної валюти, отриманої як кредит (позика) або купленої за гривні на міжбанківському валютному ринку України.

Порядок видачі Національним банком індивідуальних ліцензій на розрахунки між резидентами і нерезидентами в межах торговельного обороту у валюті України встановлений Положенням, яке затверджено постановою Правління НБУ від 14 жовтня 2004 р. № 484 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 9 листопада 2004 р. за № 1430/10029).

Порядок видачі індивідуальних ліцензій на переказування іноземної валюти за межі України для оплати банківських металів та проведення окремих валютних операцій регламентується Положенням НБУ, затвердженим постановою Правління НБУ від 17 червня 2004 р. №266.

---

§ 5. Особливості розрахунків в іноземній валюті

Перед тим, як перейти власне до особливостей здійснення розрахунків в іноземній валюті, необхідно звернути увагу на норми загальних законів щодо регулювання певних питань, які мають безпосереднє відношення до зазначеної сфери, і про які на практиці іноді забувають.

Відповідно до статті 192 Цивільного кодексу України законним платіжним засобом,

обов'язковим до приймання за номінальною вартістю на всій території України, є грошова одиниця України — гривня. Іноземна валюта може використовуватися в Україні у випадках і в порядку, встановлених законом.

Згідно зі статтею 524 Цивільного кодексу України зобов'язання має бути виражене у грошовій одиниці України — гривні. Сторони можуть визначити грошовий еквівалент зобов'язання в іноземній валюті.

Відповідно до статті 533 Цивільного кодексу України грошове зобов'язання має бути виконане у гривнях. Якщо у зобов'язанні визначено грошовий еквівалент в іноземній валюті, сума, що підлягає сплаті у гривнях, визначається за офіційним курсом відповідної валюти на день платежу, якщо інший порядок її визначення не встановлений договором або законом чи іншим нормативно-правовим актом. Використання іноземної валюти, а також платіжних документів в іноземній валюті при здійсненні розрахунків на території України за зобов'язаннями допускається у випадках, порядку та на умовах, встановлених законом.

Згідно з частиною 2 статті 189 Господарського кодексу України ціна є істотною умовою господарського договору. Ціна зазначається в договорі у гривнях. Ціни у зовнішньоекономічних договорах (контрактах) можуть визначатися в іноземній валюті за згодою сторін. Зазначеній статті кореспондує частина 2 статті 198 кодексу, відповідно до якої грошові зобов'язання учасників господарських відносин повинні бути виражені і підлягають оплаті у гривнях. Грошові зобов'язання можуть бути виражені в іноземній валюті лише у випадках, якщо суб'єкти господарювання мають право проводити розрахунки між собою в іноземній валюті відповідно до законодавства. Виконання зобов'язань, виражених в іноземній валюті, здійснюється відповідно до закону.

Згідно зі статтею 387 Господарського кодексу України суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності після сплати передбачених законом податків та зборів (обов'язкових платежів) самостійно розпоряджаються валютною виручкою від проведених ними операцій, крім випадків, визначених законом відповідно до цього Кодексу. Законом може бути запроваджено режим обов'язкового розподілу виручки від зовнішньоекономічних операцій в іноземній валюті між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та уповноваженими державними валютними фондами, а також порядок і розміри відрахувань іноземної валюти. Інформація про запровадження вказаного режиму має бути опублікована в офіційному друкованому органі Кабінету Міністрів України не пізніше як за два місяці до запровадження цього режиму.

Особливості проведення розрахунків в іноземній валюті визначені Законом України “Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті” від 23 вересня 1994 р. № 185/94-ВР.

Згідно з цим Законом за загальним правилом виручка резидентів у іноземній валюті підлягає зарахуванню на їх валютні рахунки в уповноважених банках у терміни виплати заборгованостей, зазначені в контрактах, але не пізніше 90 календарних днів з дати митного оформлення (виписки вивізної вантажної митної декларації) продукції, що експортується, а в разі експорту робіт (послуг), прав інтелектуальної власності — з моменту підписання акта або іншого документа, що засвідчує виконання робіт, надання послуг, експорт прав інтелектуальної власності. Перевищення зазначеного терміну потребує індивідуальної ліцензії Національного банку України.

Імпортні операції резидентів, які здійснюються на умовах відстрочення поставки, в разі, коли таке відстрочення перевищує 90 календарних днів з моменту здійснення авансового платежу або виставлення векселя на користь постачальника продукції

(робіт, послуг), що імпортується, потребують індивідуальної ліцензії Національного банку України.

При застосуванні розрахунків щодо імпортних операцій резидентів у формі документарного акредитиву вищезазначений 90-денний термін діє з моменту здійснення уповноваженим банком платежу на користь нерезидента.

Резиденти, які купують іноземну валюту через уповноважені банки для забезпечення виконання зобов'язань перед нерезидентами, зобов'язані здійснювати перерахування таких сум протягом 5 робочих днів з моменту зарахування таких сум на валютні рахунки резидентів.

За порушення зазначених термінів Законом передбачена відповідальність у вигляді пені за кожний день прострочення у розмірі 0,3 відсотка суми неодержаної виручки (митної вартості не-доставленої продукції) в іноземній валюті, перерахованої у грошову одиницю України за валютним курсом Національного банку України на день виникнення заборгованості.

Поряд з цим, Законом передбачено випадки, за яких відповідальність за порушення встановлених термінів не застосовується. Так, у разі прийняття судом, Міжнародним комерційним арбітражним судом чи Морською арбітражною комісією при Торгово-промисловій палаті України позовної заяви резидента про стягнення з нерезидента заборгованості, яка виникла внаслідок недотримання нерезидентом термінів, передбачених експортно-імпортними контрактами, терміни, передбачені Законом, зупиняються і пеня за їх порушення в цей період не сплачується. Проте в разі прийняття судом рішення про відмову в позові повністю або частково, або припинення (закриття) провадження у справі чи залишення позову без розгляду терміни, передбачені цим Законом, поновлюються і пеня за їх порушення сплачується за кожний день прострочення, включаючи період, на який ці терміни було зупинено. У разі прийняття судом рішення про задоволення позову пеня за порушення термінів, передбачених Законом, не сплачується з дати прийняття позову до розгляду судом або арбітражним судом.

У разі перевищення термінів, передбачених цим Законом для надходження виручки від нерезидентів, в разі виконання резидентами договорів виробничої кооперації, консигнації, комплексного будівництва, оперативного і фінансового лізингу, поставки складних технічних виробів і товарів спеціального призначення, Національний банк України може надавати індивідуальні ліцензії. Порядок віднесення операцій резидентів до вказаних операцій встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Якщо перевищення термінів, встановлених Законом для зарахування виручки від нерезидентів, обумовлено виникненням форс-мажорних обставин, перебіг зазначених термінів зупиняється на весь період дії форс-мажорних обставин та поновлюється з дня, наступного за днем закінчення дії таких обставин. Підтвердженням форс-мажорних обставин є відповідна довідка Торгово-промислової палати або іншої уповноваженої організації (органу) країни розташування сторони договору (контракту) або третьої країни відповідно до умов договору.

У разі порушення резидентами термінів перерахування придбаної іноземної валюти така валюта продається уповноваженими банками протягом 5 робочих днів на міжбанківському валютному ринку України. При цьому позитивна курсова різниця, що може виникнути за такою операцією, щоквартально направляється до Державного бюджету України, а негативна курсова різниця відноситься на результати господарської

діяльності резидента.

Необхідно зазначити, що повноваження стягувати передбачену Законом пеню покладено на державні податкові інспекції, а обов'язок здійснювати контроль за дотриманням норм Закону — на уповноважені банки. Порядок виконання банками зазначених функцій, а також порядок отримання індивідуальних ліцензій на продовження законодавчо встановлених термінів регулюється Інструкцією про порядок здійснення контролю і отримання ліцензій за експортними, імпортними та лізинговими операціями, затвердженою постановою Правління Національного банку України № 136 від 24.03.99 р.

Відповідно до зазначеної Інструкції банки зобов'язані вимагати від своїх клієнтів повної інформації про експортні, імпортні та лізингові операції, розрахунки за якими останні проводять через ці банки. Банки зобов'язані при перерахуванні резидентом коштів на користь нерезидента, при надходженні від нерезидента коштів на користь резидента, або якщо резидент зазначений у реєстрі ВМД, вимагати від останнього (залежно від виду операції) копії: договору з нерезидентом, ВМД, актів та інших документів, що підтверджують здійснення експорту (імпорту) продукції, виконання робіт (надання або отримання послуг), здійснення експорту прав інтелектуальної власності, та інших документів, що необхідні банку для здійснення контролю за своєчасністю розрахунків за експортними, імпортними та лізинговими операціями його клієнтів. Копії цих документів підлягають збереженню у справі клієнта.

Банк реєструє зазначені валютні операції своїх клієнтів у спеціальних журналах (строк зберігання журналів — 10 років).

РЕЗЮМЕ

1. Валютне регулювання можна визначити як урегульовану нормами законодавства діяльність уповноважених органів держави, спрямовану на встановлення порядку здійснення валютних операцій резидентами та нерезидентами на території України, а також резидентами України за кордоном, а валютний контроль — як діяльність уповноважених органів державної влади інших уповноважених суб'єктів, спрямовану на забезпечення дотримання встановленого порядку здійснення валютних операцій.

2. Основні принципи валютного регулювання закріплені у Статуті МВФ, який набрав чинності 27 грудня 1945 р.

3. За класифікацією МВФ, нині у світі практикують п'ять основних типів валютних режимів: курс, фіксований щодо однієї валюти; фіксований щодо кошика валют; з обмеженою гнучкістю; з керованою гнучкістю; незалежно плаваючий курс. Україна, як і більшість держав СНД, входить до групи країн із керованими плаваючими курсами.

4. Основні засади валютного регулювання та валютного контролю закріплені як в актах загального законодавства, так і в актах спеціального законодавства України.

5. На сьогодні режим здійснення валютних операцій на території України, загальні принципи валютного регулювання, повноваження державних органів і функції банків та інших кредитно-фінансових установ України в регулюванні валютних операцій, права й

обов'язки суб'єктів валютних відносин, порядок здійснення валютного контролю, відповідальність за порушення валютного законодавства встановлені Декретом Кабінету Міністрів України “Про систему валютного регулювання і валютного контролю” від 19 лютого 1993 р. № 15—93.

6. Відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України “Про систему валютного регулювання і валютного контролю” валютне регулювання в Україні здійснюють Кабінет Міністрів України та Національний банк України.

7. Національний банк здійснює відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютне регулювання, визначає порядок здійснення операцій в іноземній валюті; організовує і здійснює валютний контроль за банками та іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій.

8. Національний банк України видає генеральні та індивідуальні ліцензії на здійснення валютних операцій.

9. Відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України “Про систему валютного регулювання і валютного контролю” валютний контроль в Україні здійснюють Національний банк України (головний орган валютного контролю), органи державної податкової служби, Державний митний комітет України, Міністерство зв'язку України. Комерційні банки є агентами валютного контролю.

10. Об'єктом валютного контролю можуть бути не будь-які операції з валютними цінностями, а саме ті, які чітко визначені у Декреті Кабінету Міністрів України “Про систему валютного регулювання і валютного контролю”.

11. Обсяг прав та обов'язків учасників валютних правовідносин залежить від того, чи є вони резидентами, чи нерезидентами за валютним законодавством України.